

ХАЛҚАРО МУНОСАБАТЛАР ВА ДИПЛОМАТИЯ ТАРИХИ

Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Мирзо Улугбек номидаги Ўзбекистон
Миллий университети
Тарих факультети
“Жаҳон тарихи” кафедраси

ХАЛҚАРО МУНОСАБАТЛАР ВА ДИПЛОМАТИЯ ТАРИХИ

(Ўқув қўлланма)

«Тафаккур» нашриёти
Тошкент — 2009

Тузувчилар: т.ф.н., доц. А.Холлиев
т.ф.н., доц. А.Татибоев
т.ф.н., доц. С.Атабекова
т.ф.н., доц. У.Рахмонов
т.ф.н., доц. С. Габриэлян
к.ўқ. Ш.Исомитдинова
к.ўқ. А.Раззоқов
ўқ. О.Маҳмудов.

Тақризчилар:

т.ф.д., проф. С.Телеукулов — Тошкент давлат Педагогика Университети
Тарих факультети “Хорижий мамлакатлар тарихи” кафедраси муdiri
т.ф.д., проф. Э.Нуриддинов — ЎзР ФА Тарих институти “Замонавий
тарих ва халқаро муносабатлар” бўлими етакчи ходими
т.ф.н., доц. Я. Фаффоров — ЎзМУ тарих факультети “Жаҳон тарихи”
кафедраси муdiri

Масъул муҳаррир: т.ф.н., доц. А. Ҳоллиев

Мазкур қўлланма ЎзМУ Илмий-методик кенгашининг 2007 йил 26
июнда бўлиб ўтган 8-сонли мажлисида тасдиқланган.

Ушбу ўқув қўлланмада чет эл мамлакатларининг халқаро муносабатлари ва
дипломатияси тарихига оид долзарб масалалар кўриб чиқилган. Муаллифлар халқаро
муносабатлар ва дипломатия тараққиётининг асосий босқичлари, йўналишлари
ва тенденцияларини алоҳида давлатларнинг ташқи сиёсати негизида таҳлил
қилишган. Халқаро муносабатлар ва дипломатия тарихини ёритишга тааллуқли
турли фактик маълумотлар қўлланмада умумлаштирилган.

В данном учебном пособии рассматриваются актуальные вопросы истории
международных отношений и дипломатии зарубежных стран. Авторы анализируют
основные этапы, направления и тенденции развития международных отношений
и дипломатии в контексте внешней политики отдельных государств.

В пособии обобщены различные фактические данные, касающиеся описания
истории международных отношений и дипломатии.

The vital questions of the history of international relations and diplomacy of foreign
countries are considered in the given textbook. The authors analyze main stages, directions
and tendencies of international relations and diplomacy development in context of the
concrete states foreign policy. The textbook generalizes various factual data relevant for
description of the history of international relations and diplomacy.

ISBN 978-9943-372-08-5

© «Тафаккур» нашриёти, 2009

КИРИШ

Халқаро муносабатлар энг қадимги замонларда ҳар қандай жамият, давлат ва ҳаттоки алоҳида инсоннинг ҳаётида ўта муҳим роль ўйнаб келган. Миллатларнинг келиб чиқиши, турли ижтимоий тартиботларнинг шаклланиши, сиёсий тизимларнинг ўзгариши, ҳар хил маданиятларнинг интеграцияси ва ўзаро таъсири, фан ва санъатнинг ривожланиши, иқтисодий ва технологик тараққиёт, давлатлараро чегараларнинг юзага келиши, давлатлар ўртасидаги тўқнашувлар ва ҳамкорлик — буларнинг барчаси халқаро муносабатлар ва дипломатик алоқалар билан бевосита боғлиқдир.

Ҳозирги давр — иқтисодий, молиявий, сиёсий, маданий соҳалардаги глобал интеграция даври бўлиб, шу пайтгача мисли кўрилмаган даражада халқаро муносабатлар аҳамиятининг ўсишини рағбатлантирмоқда. Ахборот ва бошқа соҳаларга оид замонавий технологиялар туфайли алоҳида инсон, алоҳида шахс халқаро муносабатларнинг оддий объектдан уларнинг тўла қимматли субъектига айланмоқда.

Янги ижобий имкониятларнинг яратилиши ҳамда глобал хавфсизликка нисбатан янги таҳдидлар ва чақириқларнинг юзага келиши халқаро муносабатларнинг бутун тартибини тубдан ўзгартирмоқда.

Мустақил ривожланиши 1991 йилдан бошланган суверен Ўзбекистон давлати, жаҳон ҳамжамиятига ўзаро ҳурмат ва тенг ҳуқуқли ҳамкорлик тамойиллари негизида интеграциялашиш каби улкан тарихий аҳамиятга эга стратегик вазифани ўз олдига қўяр экан, халқаро муносабатларнинг замонавий тизимида мавжуд бўлган гоят зиддиятли ва кўп маъноли жараёнлар ва ҳодисаларнинг таъсирини тўла равишда сезмоқда. Айнан шунинг учун халқаро муносабатлар ва дипломатия тараққиётининг ўта бой жаҳон тажрибасини ўрганиш нафақат билим ортиришга оид масала сифатида намоён бўлмоқда, балки улкан амалий аҳамиятга ҳам эгадир.

Китобхонлар ҳукмига тақдим этилган ушбу ўқув қўлланма Мирзо Улугбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети тарих факультети “Жаҳон тарихи” кафедраси ўқитувчилари жамоаси томонидан тайёрланган. Қўлланма “Тарих” мутахассислиги бўйича таълим олаётган талабаларга халқаро муносабатлар ва дипломатия тарихи ҳамда жаҳон тарихининг бошқа жабҳаларини ўқитишга оид тўпланган тажрибани умумлаштиради. Шу билан бир қаторда, қўлланма халқаро муносабатлар ва жаҳон дипломатияси тарихини ўрганишга у ёки бу даражада эҳтиёж сезувчиларнинг барчаси учун маълум қизиқиш уйғотиши мумкинлигига муаллифлар умид қиладилар.

Қўлланма муаллифлари қуйидагилардан иборат: т.ф.н., доц. А. С. Татибоев — “Кириш”, “Халқаро муносабатлар замонавий тизимининг шаклланиши ва ривожланиши”; т.ф.н., доц. У. В. Рахмонов — “Қадимги Шарқда халқаро муносабатлар ва дипломатия”; катта ўқитувчи Ш. Исомитдинова — “Қадимги Юнонистонда халқаро муносабатлар ва дипломатия”, “Қадимги Римда халқаро муносабатлар ва дипломатия”, ўқитувчи О. Махмудов. — “Ўрта асрларда Шарқ мамлакатларининг халқаро муносабатлари ва дипломатияси”, т.ф.н., доц. С. Ф. Атабекова — “Ўрта асрларда Европада халқаро муносабатлар ва дипломатия”, т.ф.н., доц. А.Г. Холлиев — “XVII — XVIII асрларда халқаро муносабатлар ва дипломатия”, т.ф.н., доц. С. Н. Габриэльян — “XVIII охири — XX бошида халқаро муносабатлар ва дипломатия”, катта ўқитувчи А. А. Раззоқов — “Энг янги даврда халқаро муносабатлар ва дипломатия”.

ҚАДИМГИ ШАРҚДА ХАЛҚАРО МУНОСАБАТЛАР ВА ДИПЛОМАТИЯ

- 1. Қадимги Месопотамия (икки дарё оралиги).**
- 2. Қадимги Миср.**
- 3. Хетт подшолиги.**
- 4. Оссурия давлати (мил. авв. I мингйиллик).**
- 5. Қадимги Ҳиндистон.**
- 6. Қадимги Хитой.**

Милоддан аввалги III — II мингйилликлардаги Месопотамиянинг ташқи сиёсий тарихи, биринчи галда, Месопотамия ичкарасида мавжуд бўлган давлатлар ўртасидаги муносабатлар тарихидир. Ёзув олди даврининг охири ва илк сулолалар даврининг бошида Месопотамияда йигирмага яқин “ном” турдаги шаҳар-давлатлар мавжуд эди. Месопотамияда гегемонлик қилишга қаратилган даъволар даставвал “Киш подшоси” унвонига эга бўлиш билан боғлиқ бўлганди. “Киш лугали” унвони подшо — гегемоннинг анъанавий унвони бўлиб қолди.

Месопотамиянинг ташқи алоқалари асосан шарқ томон қаратилган эди. Милоддан аввалги IV мингйилликда Месопотамия Эроннинг ясси тоғлик ҳудудлари билан жадал савдо алоқаларига эга бўлган.

Милоддан аввалги III мингйилликда Месопотамияга келтирилган маҳсулотларнинг аксарият қисми айнан савдо орқали таъминланарди. Бу эса табиийки, савдо алмашувининг йўлга қўйилган тартибини назарда тутди. Қолаверса, савдо карвонларининг эркин қатновини таъминловчи ўзаро кафолатлар ҳам мавжуд бўлиши керак эди.

Киш ҳукмдори Менбарагесси (мил. авв. 2600 й.) иштирокидаги бизга маълум бўлган ҳарбий тўқнашувлардан энг қадимгиси Элам билан боғлиқ эди. Элам кейинги асрлар

давомида Месопотамия давлатларининг энг хавфли душмани бўлиб келди. Месопотамия айнан шу пайтда тўхтовсиз ҳарбий тўқнашувлар даврига кириб борганди. Киш ҳукмдорларидан ташқари, Ура, Урука, Лагаш ҳукмдорлари ҳам ўзларини “Киш подшоси” деб номлай бошладилар. Аккад сулолаларига тегишли бўлган шоҳлар кейинчалик ушбу унвонни ўзларининг унвонлари қаторига киритдилар. Икки йирик “ном”лар — Лагеш ва Умма ўртасида икки асрдан кўпроқ вақт давомида чўзилган тўқнашувни ҳамда “Киш подшоси” Месилимнинг ушбу низода ўйнаган ролини ёритиб берадиган бир қатор матнлар бизгача етиб келган. Бу ердаги воқеалар “икки даражада” рўй берди: Энлиль (Шумернинг олий худоси) Нингерсу (Лагашга ҳомийлик қилган худо) ва Шара (Умма шаҳрига ҳомийлик қилган худо) ўртасида чегара ўрнатди, яъни улар ўртасидаги низони ҳал этди. “Ном”лар ўртасидаги тўқнашув шундай қилиб, ушбу “ном”ларнинг илоҳлари ўртасидаги низо сифатида ифодаланади ва худолар орасида ҳал этилади. Демак, бизга маълум бўлган энг қадимги келишувлардан бирида замонавий халқаро — ҳуқуқий амалиётнинг кўплаб элементларини кўришимиз мумкин: аниқ белгиланган ерларга эгалик қилиш даъволари негизида юзага келган низо, ҳакамлар суди, жанжалда иштирок этган биринчи томоннинг талаш бўлиб турган ерлар устидан суверенитетининг тан олиниши ҳамда шу пайтнинг ўзида иккинчи томонга ушбу ерларнинг ижарага топширилиши. Тўқнашув гоҳ пасайиб, гоҳ авж олиб, Умма ҳукмдори Лугаль загеси Лагашни ҳал қилувчи мағлубиятга учратмагунча (тах. мил. авв. 2312 й.) давом этди. Лугальзагеси ҳеч қандай истилочилик мақсадларга эга бўлмаганлигига инонтирарди ва фақат “адолатни” тиклаганлигини таъкидлайди.

Шу тарзда Месопотамия давлатлари ўртасидаги энг қадимги ва яхши ҳужжатлаштирилган тўқнашувлардан бири яқунланди. Бўлиб ўтган воқеаларнинг кўплари ҳамда тўқнашув ҳақидаги расмий хабарларнинг фразеологияси (барқарор сўз бирикмалари ва иборалар) уч — тўрт минг йилдан сўнг рўй берган жараёнларни ҳайрон қоларли даражада эслатади.

Мамлакатни бирлаштиришга қаратилган тенденция ҳақида “Мамлакат лугали” деб номланган янги унвоннинг пайдо

бўлиши далолат беради. Милоддан аввалги III — II мингйилликларда марказдан қочирма кучлар марказга интилма кучлардан қудратлироқ эдики, бунинг оқибатида сиёсий тарқоқлик ҳолати ўша даврдаги Месопотамия учун хос эди.

Бутун Месопотамия ҳудудларини ўз ичида қамраб олган давлатни биринчи бор Саргон барпо этди. Ушбу давлат ўзининг ички тузилиши жиҳатидан ҳам конфедерация, ҳам марказлашган давлатни эслатадиган кўриниш касб этганди. Саргон томонидан барпо этилган давлат Осиёдаги биринчи “буюк” давлат эди, Яқин Шарқда эса иккинчи (Мисрдан сўнг). Олд Осиёдаги халқаро вазият шаҳар-давлатлар ва уларга тўғридан-тўғри таҳдид солган “буюк” давлат ўртасидаги қарама-қаршилиқ билан ифодаланеди. Шарқ (Элам) ва ғарбга (Сурия) қаратилган юришлар энди Месопотамия ҳукмдорлари учун анъанавий тусга кирди. “Тўрт иқлим подшоши” Нарам-Син ва эламликлар ҳукмдори Хит ўртасидаги бизга маълум бўлган биринчи халқаро шартнома Элам замонидан ҳозирги кунгача етиб келган. Ушбу шартномага кўра Элам подшосининг мажбуриятлари қуйидагилардан иборат эди:

1. Аккадага нисбатан тўла лояллик (самимият) (Эламда Нарам-Синга нисбатан ғанимлиқка йўл қўймаслик, Аккаднинг ҳар қандай душманларига қарши ҳаракатларда унга ҳарбий ёрдам кўрсатиш);

2. Қочоқларни тутиб бериш, яъни Нарам-Синга душманлик қилганларга паноҳ беришдан воз кечиш.

Асосан Элам билан олиб борилган урушлардан ташқари рўй берган ташқи сиёсий воқеалар ҳақида маълумотлар кам. Элам билан муносабатлар ёмон ёки жуда ёмон ҳолатда бўлар эди. Шу пайтгача мутлақо нуфузга эга бўлмаган Бобилнинг сиёсий тартибсизлик шароитида юксалиши нафақат ҳарбий муваффақиятлар, балки мақсадга интилувчан ва ўта усталиқ билан олиб борилган дипломатиянинг натижаси эди. Сулолавий никоҳлар тўғрисида ҳам маълумотлар учрайди. Иттифоқлар (тенг ҳуқуқли ёки тенгсизми, лекин барибир умри қисқа) кўплаб миқдорда тузиларди. Агар иттифоқ тенг ҳуқуқли бўлмаса, унда подшо — гегемон қарам подшоликларга, уларни доимо назорат қилиш мақсадида, ўзининг “маслаҳатчиларини” (хазиану)

юборарди. Қарам подшолар бундай иттифоқнинг раҳбарига юборган мактубларида уни “ота” ёки “ҳукмдор” деб номлашади. Уларнинг мажбуриятлари афтидан, битимларда аниқ белгиланган ва биринчи галда ҳарбий ёрдам кўрсатишдан иборат бўлган. Иттифоқ тузилиши худолар олдида қасам ичиш билан мустаҳкамланган. Сиёсий мақсадларга эришиш йўлида ҳарбий куч, айёрлик, пора бериб сотиб олиш, исёнларни келтириб чиқаришдан фойдаланилган. Ушбу барча усулларни Бобил сулоласи энг муваффақиятли тарзда қўллаган.

Сиёсий мақсадларга эришиш йўлида иқтисодий “ёрдам”дан фойдаланилган ҳолат ҳужжатлар негизда ўз тасдиғини топган тарзда биринчи маротаба тарихда Мари ва Бобил ўртасидаги муносабатларда қайд этилган.

Ҳаммурапи барпо этган давлат, гарчанд, у ўз бунёдкоридан кейин кўп умр кўрмаган бўлса ҳам, бутун Месопотамияни ва ҳаттоки Эламнинг бир қисмини қамраб олганди. Айнан Ҳаммурапи ва унинг ворислари давлати марказлашган давлат деб номланиши мумкин.

Милоддан аввалги II мингйилликнинг ўрталарида Яқин Шарқда сиёсий вазият қуйидагича кўриниш касб этди. Маълум даражада бир-бировига тенг ҳисобланган бир неча “буюк” давлатлар мавжуд эди: Миср, Касситлар Бобили, Шимолий Месопотамиядаги Митанни давлати ва Кичик Осиёдаги Хетт подшолиги. Сурия, Фаластин, Финикия, Шимолий Месопотамия ва Кичик Осиёдаги кичик ва майда подшоликлар ёки князликлар юқорида кўрсатиб ўтилган “буюк” давлатларга қарам бўлиб қолдилар.

“Буюк” давлатлар подшолари ўзаро ёзишмалар чоғида бир-бировларини “биродар” деб номлашган. Муайян муносабатларга тўхталадиган бўлсак, улар, албатта, давр талаби ва кучларнинг амалдаги нисбатига асосланарди. Миср маликасига уйланиш масаласига Бобил ҳукмдорлари улкан ташқи сиёсий обрўга эга бўлиш имконияти сифатида қарардилар. Аммо фиръавнлар бунга нисбатан ўзгача фикрга эга эдилар: улар бундай никоҳни Мисрнинг обрўсини ерга урадиган деб ҳисоблашарди.

Ўзаро совгалар алмашиш дипломатик муносабатларнинг муҳим таркибий қисми эди. Ҳам Бобил, ҳам Осурия, ҳам

Митанни подшолари ўз мактубларида фиръавндан кўпроқ олтин юборишни том маънода ялиниб- ёлвориб сўраган. Кўриб чиқилаётган даврнинг охирига келиб Яқин Шарқдаги сиёсий вазият сезиларли даражада ўзгарган: Митанни ва Хатти йўқ бўлиб кетди, Бобил ва Миср заифлашди, Оссурия ва Элам эса ўта кучайди.

Дипломатиянинг қадимги Мисрнинг сиёсий ҳаётида ўйнаган роли ҳақидаги сақланиб қолинган маълумотлар асосан гиксослар ҳукмронлиги ва кейинги Янги подшолик даврига оид.

Гиксослар ҳукмдорлари, Миср фиръавнлари каби ўз ҳокимиятини бутун Нил водийсига ёйишди. Ушбу даврда Миср сиёсий жиҳатдан, гиксос фиръавнларига нисбатан ўз қарамлигини тан олган бир қатор унчалик катта бўлмаган эгаликлардан иборат эди. Айни ўша пайтда Миср ва Осиё мамлакатлари ўртасида қалин иқтисодий ва маданий алоқалар ўрнатилди.

Нил водийсининг жанубида, Фивада, ўзларини фиръавнлар деб эълон қилган юқори Миср ҳукмдорларининг маҳаллий сулоласи юксала бошлади. XVII сулолага оид Фива фиръавнларининг гиксослар ҳукмдори Апопига қарши олиб борган озодлик кураши даврида Мисрда юзага келган мураккаб сиёсий вазият ҳақида бизга маълум бўлган манбалар далолат беради.

Ушбу курашда дипломатик ёзишмалар, элчиларни юбориш, иттифоқлар ва битимлар тузиш ҳамда сулолавий никоҳлар катта роль ўйнаган. Гиксослар ҳукмронлиги давридаги Мисрнинг давлат тузилиши турли шартномаларнинг имзоланиши ҳамда гиксос ҳукмдорлари ва уларга қарам бўлган маҳаллий ҳокимлар ўртасидаги сулолавий никоҳларнинг юзага келишини рағбатлантирарди.

Гиксосларга қарши узоқ давом этган озодлик кураши Фива фиръавнларининг тўла ғалабаси билан якунланди. Янги подшолик даври қадимги Миср дипломатиясини Ал-Амарна архивида топилган хатлар ажойиб тарзда тасвирлаб беради. Ал-Амарна архиви — мил. авв. XIV асрга оид тарихий матнларнинг ноёб мажмуасидир. Ал-Амарна архивининг деярли барча сопол лавҳаларида дипломатик тусдаги хатлар қайд этилган. Ушбу

Bu tanishuv parchasidir. Asarning to'liq versiyasi
<https://kitobxon.com/oz/asar/1099> saytida.

Бу танишув парчасидир. Асарнинг тўлиқ версияси
<https://kitobxon.com/uz/asar/1099> сайтида.

Это был ознакомительный отрывок. Полную версию можно
найти на сайте <https://kitobxon.com/ru/asar/1099>